

Etter 50-årsfeiringen - hva har vi lært?

WILHELM MOHR

I bokverket «Norge i krig» blir regjeringen Nygaardsvold opphøyet til våre egentlige helter ved krigsutbruddet i 1940. Skal det bli mønsteret for hva de unge i fremtiden får lære om denne skjebnetiden? Generaløyntnant Wilhelm Mohr, selv aktiv krigsflyver, finner grunn til å minne om visse kjensgjøringer – før mytene gror fast.

I forbindelse med frigjøringsfeiringen ble det gjort en undersøkelse om hvorledes skoleungdom rangerer krigstidens mest beundrede personligheter. Kong Haakon kom ut som nr. 1, fulgt av statsminister Nygaardsvold og dernest Sjetlands-Larsen. Det skal være usagt hvor representativ målingen var, men den reflekterer iallfall etterkrigstidens opplæring av den generasjon som skal bære landet videre. Derfor er den interessant.

Som kjent hadde man i Stortinget høsten 1948 en opprivende debatt om rapporten fra Undersøkelleskommissjonen av 1945. Den var nedsatt for å granske begivenhetene som førte til katastrofen i 1940 og utviklingen som fulgte. Både statsminister Johan Nygaardsvold og utenriksminister Halvdan Koht følte seg så sterkt rammet at de begge forlangte seg stillt for riksstet.

Det var et bidrag av virkelig storhet at stortingspresidenten i 1940, C. J. Hambro, fikk avverget krav om votering, og samtidig rettet blikket mot gjenoppbyggingen og fremtiden. I sin oppsummering sa han om regjeringen: «De gjorde så godt de kunne. Deri ligger deres usnuskylldning, og deri ligger deres dom.»

Dette var tre år etter frigjøringen. Femti år senere blir Nygaardsvold plassert nest etter Kongen, og foran Sjetlands-Larsen. Hva vil bli sagt fremover? Eller viktigere: Hvilke lærdommer som vi fant så åpenbare like etter krigen, vil nasjonen føre med seg inn i fremtiden?

I det store verket «Norge i krig» heter det avslutningsvis i bindet om overfallet (riktignok innhyllet i en resonnementsskjede): «Det er helter i historien. Enhver epoke får sinne sine. For vår epoke foreslår jeg regjeringen Nygaardsvold i 1940.»

Bokverket er beregnet for et bredere publikum. Det påberoper seg å være faglig historisk korrekt. Det

danner et grunnmateriale for undervisning over hele landet.

Det kan være på sin plass å minne om visse kjensgjøringer. (Jeg legger ikke i dette noe politisk budskap, den ene veien eller den andre.) I mellomkrigstiden gjennomgikk vi en samfunnsutvikling med brytninger som jeg har megen forståelse for. Arbeiderpartiet kom i regjeringsposisjon i 1935. Fanesaker var krise- og sosialpolitikk. Nedleggning av Forsvaret var en erklært linje. Mot Dag-bevegelsen satte sine merker.

Men merk at den store nedbyggingen av Forsvaret skjedde i 1932 og 1933, i Mowinkel og Hunsleid-regjeringens tid – med eventuell gjenoppbygging hvis det kom varsler fra «en forutseende utenriksledelse». Arbeiderpartiet i regjeringsposisjon modifiserte sin anti-militære holdning. Men med alt iboende arvegods var dette så langt fra en lystbetonet operasjon. Når tiltak kom, i tråd med uro i folket, og politikken er jo slik – var det for sent.

» Tragedien var det skisma som hadde fått utvikle seg mellom regjering og forsvarsledelse »

Tragedien var det skisma som så åpenbart hadde fått utvikle seg mellom den politiske ledelse og forsvarsledelsen. Slik var det ikke i 1905. Heller ikke i 1914–1918, da det ble mobilisert betydelige styrker. Nå var det manglende tillit. Militære råd ble ikke påkåret. En samarbeidende etterretningstjeneste var ikke ønsket. Et Forsvarsråd som var skapt ikke minst for tillitskapede formål, ble brukt siste gang i 1937 og deretter sgar nedlagt. Man mente på politisk hold å mestre situasjonen. Så ble krisehåndteringen deretter, og krigen kom.

Med denne utvikling fulgte også en påtagelig mangelfull sans for hva man ville utsette vår ungdom for hvis samfunnet tross alt måtte kalle på dem. Dette tilgir jeg faktisk minst ved den tids politiske ledelse. Også andre partier må ta sin byrde.

Men det er ikke det jeg tenker på når det gjelder «heltene». Det er regjeringens opptreden og holdningen knyttet til de første krigsdager.

» Regjeringen kunne ikke leksen sin, den ga ikke klar beskjed om hva forsvarsledelsen skulle gjøre »

Da Koht tidlig 9. april avviste den tyske sendemannen, viste han det sunneste av sitt nasjonale instinkt, og regjeringen fulgte opp. Full aner-

KONGE OG KRONPRINS UNDER FELTTOGET: Kong Haakons klare nei, med varsel om abdikasjon, ble avgjørende for å stive opp en vaklende og forhandlingsinnstilt regjering.

gjennelse for dette! Dessverre kunne den ikke leksen med hensyn til hva den egentlig hadde bestemt seg for, og ga ikke forsvarsledelsen klar beskjed om hva den skulle gjøre. For er det ikke slik at Forsvaret skal forholde seg til den politiske vilje? Da må det i hvert fall foreligge en utvetydig beskjed om hva denne vilje innebærer. Men så på sidelinjen var Forsvaret altså kommet! At også folket ble glemt og Quisling fikk sin sjanse, er en annen sak.

Så fikk vi et spillerom ved Oscarsborg og «Blücher», og Hambros innsats sikret valgfrihet. Tilsvarende skjedde ikke i Danmark. Men merkelig tåkelagt i beretningen om overfallet er de betenkelighetene som på etterhvert oppsto overfor morgensundens djerre beslutning.

» Kongen mente at underkastelse under de tyske krav ikke ville bety noen sikkerhet for landet »

Da Stortinget samlet seg i Hamar, var det naturlig at regjeringens «nei» ble tatt opp. Det som var skjedd i København og i norske byer langs kysten, var kjent, og situasjonen utviklet seg stadig. Det var nå at Nygaardsvold erkjente sitt virkelighetsbilde som knust, følte tyngden av en feilslått politikk, og ønsket seg frittatt for videre regjeringsansvar.

En fornyet invitasjon til forhandlinger innlöp fra tysk side. Statsministeren ønsket utsettelse, slik at regjeringen fikk tid til å konferere. Så

fulgte stortingsdebatten om ettermiddagen kl. 18.30. Hambro opplyser at i lys av utviklingen «har Statsministeren og andre av Regjeringens medlemmer tatt sitt prinsipielle standpunkt opp til fornyet overveelse og foreleggelse for Stortinget». Han føyer også til at under drøftelsene «har Kongen hatt den oppfatning at en underkastelse under de tyske krav i gyeblikkert ikke ville bety noen sikkerhet for landet», men «at når Stortinget helt fritt har truffet sin avgjørelse i denne sak, har jeg (Kongen) intet personlig standpunkt annet enn den fulle lojalitet mot det som måtte bli vedtatt under disse vanskelige vilkår».

Statsministeren redegjorde for det standpunkt som tidligere var tatt. Han trodde det hadde vært riktig av regjeringen å, men nå var det muligens «bedre å forsøke å underhandle med den tyske ministeren... på basis av at angrepene stanser inntil vi får snakke om hvorledes vi skal ordne oss». Derfor mente han at regjeringen og president-skapet måtte oppnevne en tremanns-komité til å forhandle med tyskerne «om hvilke betingelser Norge kunne utøve sin suverenitet på». En av betingelsene måtte være at Quisling skulle bort. Til slutt sa han at det var litt delte meninger i regjeringen, men ikke noen stor uenighet.

Hambro var opptatt av at Stortinget måtte tegne en holdning som ville gi sterkest mulig støtte for regjeringen i det vanskelige forestående arbeide.

Møtet ble sluttført om kvelden på Elverum. Forhandlingslinjen ble vedtatt, og regjeringen fikk Elverumsfullmakten.

Utviklingen som her beskrevet frem-

går ikke i nevnte bokverk. Det er Stortingets eller «miljøets» betenkeligheter vi hører om. Nygaardsvold med regjeringen sto altså fast på sin linje? Det kan i hvert fall skoleungdom tro, skal en dømme etter resultatet av den nevnte undersøkelsen.

Heller ikke er noe sagt om Kongens holdning som Hambro hadde meddelt. Allikevel fikk dette «budskap» spesiell betydning for regjeringens oppfølging av stortingsvedtaket den påfølgende dag. Nå forelå det på ny tyske krav om overgivelse, men dertil pålegg fra en opphisset Hitler om at Quisling skulle inn som regjeringschef. For Kongen blir det annen omgang. Han gjør det bemerkelsesverdige at han innleder statsråd med å si at om regjeringen sier ja til det tyske krav, må han og hans hus abdisere.

» Kongens holdning var utvetydig. Kan et samlende lederskap finne en finere form? »

Regjeringen fattet så sin avgjørelse som ansvaret tilsier. Men hvorledes ville avgjørelsen ha blitt hvis Kongen ikke hadde utvist den ledelse han gjorde? Det vet vi selvsagt ikke. Det vi vet, er at regjeringen hadde innstilt seg på å forhandle på betingelser det måtte være mulig å ro i land. Men Kongens holdning både forut og nå var utvetydig. Kan et aktivt, styrende og samlende lederskap innen vår konstitusjonelle struktur finne en finere form?

Det er en skjensel at vi lot oss hørt av 11 000 angriper i første fase. Det burde ikke ha skjedd, og behøvede heller ikke ha skjedd. En selvforskyldt skjensel. Det første nei var fremrende. At en rystet regjering senere ved seg ut av sin fortid og sin selvbeholdelse, er bemerkelsesverdig. Men hvorfor gjøre dem til heiter i en situasjon hvor manglende forberedelse, vakling og dermed forsinkelser ble de mest markante trekk og fikk avgjørende virkning? Hva Forsvaret og folket hadde trengt, var nøyaktig det motsatte.

Jeg sier ikke dette for å gjøre regjeringen Nygaardsvold mindre. Jeg sier dette for at det kan bli trukket riktige lærdommer, for vi må hegne om disse og hindre at skjve spor oppstår for fremtiden. Regjeringen Nygaardsvold hadde kvaliteter. Dertil tok den jo seg opp etter hvert. Nortraship, samordning av hjemme- og utefront m.v. satte et mønster for frigjøringsprosessen, og skapte enhet i gjenreisningsarbeidet. Vi fikk Norge tilbake ved alliert hjelp. Men vi bidro, og skal være taknemlige. Det er mye regjeringer kan ta til inntekt. Men den skal ikke belastes med tvilsom hedder. Den fortjener faktisk bedre, og det gjør også våre etterkommere.